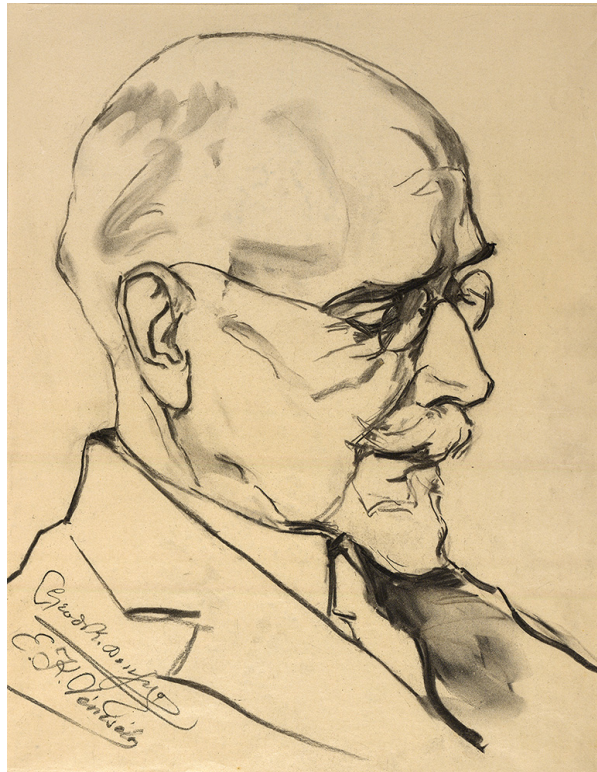

**“Η διεθνής απήχηση της εξωτερικής πολιτικής του
Ελευθερίου Βενιζέλου και η Συνθήκη των Σεβρών (1920)”.**

ΑΓΓΕΛΟΣ ΣΙΩΡΗΣ

Γυμνάσιο Εκπαιδευτηρίων Δούκα

Φεβρουάριος 2020

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος είναι αναμφισβήτητα ο κορυφαίος ανάμεσα στους διακεκριμένους Έλληνες πολιτικούς ηγέτες που άφησαν τη σφραγίδα τους στην ιστορία της χώρας. Τόσο η εξωτερική όσο και η εσωτερική πολιτική του ήταν απόλυτα προσαρμοσμένες στη ρεαλιστική άποψη σε όλη τη διάρκεια της ζωής του. Το όραμά του συμβάδιζε με τη στάθμιση της διεθνούς συγκυρίας και την αξιοποίηση του διεθνούς συσχετισμού δυνάμεων προς όφελος της χώρας του, κατορθώνοντας με αυτόν τον τρόπο να αναδείξει την κομβική στρατηγική σημασία της Ελλάδας και να μετασχηματίσει τη χώρα σε σημαντική βαλκανική και μεσογειακή δύναμη.

Τον Οκτώβριο του 1910 ο Ελευθέριος Βενιζέλος ανέλαβε τη διακυβέρνηση της Ελλάδας. Υπήρξε ο πρωτεργάτης της πολιτικής και της οικονομικής ανόρθωσης της χώρας, καθώς και της νικηφόρας έκβασης των Βαλκανικών Πολέμων (1912-1913). Την επομένη του πολέμου θα αγωνιστεί για την παγίωση της ειρήνης στα Βαλκάνια, ενώ γίνεται και σημαιοφόρος της ιδέας της δημιουργίας Βαλκανικής Ομοσπονδίας.

Κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου ήρθε σε ρήξη με το Στέμμα – με κόστος βέβαια τον Εθνικό Διχασμό (1915-1917)– και επέβαλε την πολιτική του για είσοδο της χώρας στον πόλεμο στο πλευρό των Συμμάχων.

Στο Παρίσι στις 28 Ιουλίου/10 Αυγούστου 1920 θα υπογραφεί η Συνθήκη των Σεβρών, που αποτελεί την κορύφωση των διπλωματικών θριάμβων του Έλληνα πολιτικού. Παράλληλα, θα πρωτοστατήσει στην ίδρυση της Κοινωνίας των Εθνών και θα αγωνιστεί για την επικράτηση της ιδέας της.

Η ΕΛΛΑΔΑ ΣΤΟΝ Α' ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ ΠΟΛΕΜΟ

Οι δύο μεγάλοι αντίπαλοι κατά το διχασμό, Βενιζέλος και Κωνσταντίνος, σε περίοδο αρμονικής συνεργασίας, το 1913 (Αθήνα, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη)

Η στάση της Ελλάδας στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο προσδιορίστηκε από τη σύγκρουση των δυο πρωταγωνιστών της ελληνικής πολιτικής ζωής – του βασιλιά Κωνσταντίνου και του Ελευθέριου Βενιζέλου. Ο Βενιζέλος πιστεύει ότι η Ελλάδα πρέπει να συμπαραταχθεί με τις Δυνάμεις της Αντάντ, καθώς ο πόλεμος θα οδηγούσε στον διαμελισμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, γεγονός που θα έδινε τη μοναδική ευκαιρία στην Ελλάδα να ενσαρκώσει τη Μεγάλη Ιδέα, με προσάρτηση νέων εδαφών και την ενσωμάτωση στον εθνικό κορμό των αλύτρωτων Ελλήνων της Θράκης και της Μικράς Ασίας. Στον αντίποδα, ο βασιλιάς Κωνσταντίνος επιλέγει την πολιτική της ουδετερότητας -που εξυπηρετεί τα συμφέροντα της Γερμανίας-, ενώ θεωρεί πιθανότερη την τελική επικράτηση των Κεντρικών Δυνάμεων και βρίσκει μεγάλη λαϊκή απήχηση. Το χάσμα μεταξύ βενιζελικών και βασιλικών ολοένα και μεγαλώνει, και τον Αύγουστο του 1916 ο Βενιζέλος αποβιβάζεται στη Θεσσαλονίκη και σχηματίζει την κυβέρνηση της «Εθνικής Αμύνης». Ένα κλίμα γενικευμένου διχασμού είχε αρχίσει να γεννιέται. Είναι η εποχή του βαθύτατου «Εθνικού Διχασμού», που θα επισφραχίσει στην Ελλάδα τραύματα και πληγές που θα αργήσουν πολύ να επουλωθούν. Από τη μια πλευρά το φιλογερμανικό κράτος της Αθήνας, και από την άλλη το φιλοσυνταγματικό της Θεσσαλονίκης. Στην ουσία πρόκειται για μια σύγκρουση ανάμεσα στις φιλελεύθερες πολιτικές δυνάμεις και στις παλαιοκομματικές δυνάμεις που συσπειρώνονται γύρω από τον θρόνο. Εν τέλει, στις 15 Ιουνίου 1917 το ενιαίο, πλέον, ελληνικό κράτος, κηρύσσει ταυτόχρονα τον πόλεμο εναντίον της Γερμανίας και της Βουλγαρίας. Μετά από γενική επιστράτευση συγκεντρώνονται 300.000 στρατιώτες. Η χώρα μπαίνει στον πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ και

λαμβάνει μέρος στις τελευταίες στρατιωτικές επιχειρήσεις του μακεδονικού μετώπου. Ακολουθούν σημαντικές επιτυχίες του ελληνικού στρατού στη Μακεδονία, που συντελούν αποφασιστικά στη συνθηκολόγηση, το φθινόπωρο του 1918, των δύο στηριγμάτων της Γερμανίας στο χώρο της Εγγύς Ανατολής, Βουλγαρίας και Τουρκίας. Με την υπογραφή της ανακωχής του Μούδρου (17/30 Οκτωβρίου 1918) από την Τουρκία και τις δυνάμεις της Αντάντ, τερματίζεται ο μεταξύ τους πόλεμος. Άγγλοι, Ιταλοί και Γάλλοι έχουν καταλάβει σημαντικά τμήματα των παραλίων της Μικράς Ασίας.

Η συμβολή της Ελλάδας στη συμμαχική νίκη υπήρξε καθοριστική. Η Ελλάδα ήταν στην πλευρά των νικητών, η συνεισφορά της στο νικηφόρο αποτέλεσμα είχε αναγνωρισθεί από τους Συμμάχους της Αντάντ και θα είχε λόγο στη διανομή των κερδών. Η εξωτερική πολιτική του Βενιζέλου είχε δικαιωθεί. Ο ίδιος ήταν αποφασισμένος να δρέψει τους καρπούς της υποστήριξής του στους συμμάχους. Άλλωστε, η σταθερή πορεία της Ελλάδας στους γεωπολιτικούς της στόχους, η προσήλωσή της στη συμμαχία τόσο της Αγγλίας όσο και της Γαλλίας, θα την οδηγούσαν στην αποδοχή της εκ' μέρους των Δυτικών της συμμάχων ως της εγγυήτριας δύναμης στην περιοχή.

Η ΣΥΝΔΙΑΣΚΕΨΗ ΕΙΡΗΝΗΣ ΤΩΝ ΠΑΡΙΣΙΩΝ (1919)

Η ελληνική αντιπροσωπεία κατά τη συνδιάσκεψη ειρήνης στο Παρίσι, μετά το τέλος του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου. Στο κέντρο ο Ελευθέριος Βενιζέλος.

Στη Συνδιάσκεψη Ειρήνης των Παρισίων, με τη συμμετοχή των 27 κρατών που ανήκαν στο στρατόπεδο των νικητών, θα κριθεί η τύχη των ευρωπαϊκών κρατών μετά το τέλος του πολέμου. Ο Βενιζέλος τίθεται επικεφαλής 20μελούς αντιπροσωπείας για να συμμετάσχει στο διπλωματικό παιχνίδι. Έχει ήδη υποβάλει, στις 30 Δεκεμβρίου του 1918, το επίσημα υπόμνημα με τις ελληνικές διεκδικήσεις στο συμβούλιο των τεσσάρων μεγάλων (Αγγλίας, ΗΠΑ, Γαλλίας, Ιταλίας).

Στο Παρίσι, το 1919, ο Βενιζέλος αποτελεί εμβληματική φιγούρα της Συνδιάσκεψης. Αγωνίζεται με τους λαμπρούς συνεργάτες του για το πιο φιλόδοξο πρόγραμμα εδαφικών διεκδικήσεων που ανέλαβε ποτέ Έλληνας πολιτικός: τη Δυτική και Ανατολική Θράκη, τη Βόρεια Ήπειρο, το παράλια

της Μικράς Ασίας, ακόμη και τα Ιταλοκρατούμενα Δωδεκάνησα. Βασικό στοιχείο των ελληνικών αξιώσεων είναι η εθνολογική υπεροχή. Προτείνει επίσης τη δημιουργία ενός διεθνούς κράτους υπό την προστασία της Κοινωνίας των Εθνών για την περιοχή της Κωνσταντινούπολης και των Στενών. Οι διεκδικήσεις του είναι σύμφωνες με την αρχή της αυτοδιάθεσης, που είχε διακηρύξει ο Αμερικανός πρόεδρος Ουίλσον.

Ο Βενιζέλος εμφανίζεται παράλληλα ως ένθερμος υποστηρικτής μίας σύγχρονης παγκόσμιας αμφικτιονίας, που θα εξασφαλίσει την ειρήνη. Έχει υπερβεί την εθνική σκηνή και έχει αναδειχθεί σε έναν από τους πρωταγωνιστές της διεθνούς πολιτικής. Ο πρώην πρωθυπουργός της Αγγλίας, Άσκουιθ τον θεωρεί την κυριότερη αυθεντία στα ζητήματα της Κοινωνίας των Εθνών, ενώ ο Μπάλφουρ εκτιμά ότι είναι ο καταλληλότερος για να γίνει ο πρώτος γενικός γραμματέας της. Τον Βενιζέλο, όμως, δεν τον απασχολεί εκείνη την ώρα η ανάληψη ενός διεθνούς αξιώματος. Οι τεράστιες εκκρεμότητες που έχει η Ελλάδα με τις διεκδικήσεις της δεν αφήνουν τέτοια περιθώρια. Ο Αμερικανός Πρόεδρος Ουίλσον έχει γοητευθεί τόσο από τον Βενιζέλο, ώστε δηλώνει ότι είναι ο σπουδαιότερος άνθρωπος που συνάντησε στο Παρίσι. Ο Τζορτζ, ο Κλεμανσό και ο Ουίλσον, οι ηγέτες των ισχυρότερων κρατών του κόσμου, συζητούν συχνά με τον Βενιζέλο, ο οποίος τους κάνει σταδιακά συμμάχους του, οδηγώντας τους πολλές φορές στη συνέχεια σε σύγκρουση με τους συμβούλους τους, οι οποίοι δεν συμφωνούν με τις ελληνικές επιδιώξεις.

Χρησιμοποιώντας τις αρχές της κλασικής διπλωματίας –εντιμότητα, ειλικρίνεια, μετριοπάθεια, αυτοσυγκράτηση και αβρότητα– σε συνδυασμό με την αρχή του "ένωνε και επηρέαζε", επικεντρώνεται στον εντοπισμό κοινών συμφερόντων σε περιφερειακά ζητήματα με τις Μεγάλες Δυνάμεις. Με τις ΗΠΑ για την Κοινωνία των Εθνών, με τη Γαλλία για την ελληνική πολιτικοστρατιωτική της εμπλοκή στην Ουκρανία, με τη Βρετανία για την Κύπρο– ενισχύοντας την πολιτικοδιπλωματική συνεργασία και την ανάπτυξη αμοιβαίας καλής θέλησης μεταξύ των συνδαιτυμόνων του.

Όπως περιγράφει ο Αμερικανός αντιπρόσωπος Τσαρλς Σέιμουρ, ο Βενιζέλος «[...] αντιλαμβανόμενος ότι το ισχυρότερο όπλο του θα ήταν η δική μας πίστη στην εντιμότητά του, πήρε την απόφαση να ανοίξει τα χαρτιά του και να μας

μιλήσει με απόλυτη ειλικρίνεια –και αυτό νομίζω ότι έκανε. Η ιδιοφυΐα αυτής της πολιτικής θυμίζει σχεδόν Μπίσμαρκ. Αν είχε επιχειρήσει καμιά από τις διπρόσωπες συναλλαγές που κάνουν διάφοροι άλλοι, θα είχε αποτύχει. Τώρα είχε όλη μας τη συμπαράσταση. Η πολιτική του διακρίνεται για τη μετριοπάθειά της». (M. L. Smith, *Το όραμα της Ιωνίας*, σ.142)

Ο Βενιζέλος κατορθώνει να εκμεταλλευτεί στο Παρίσι την ευνοϊκή διεθνή συγκυρία. Είναι, αναμφισβήτητα, το αποκορύφωμα της διπλωματικής δραστηριότητάς του.

Η ΣΥΝΘΗΚΗ ΤΩΝ ΣΕΒΡΩΝ (10 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ 1920)

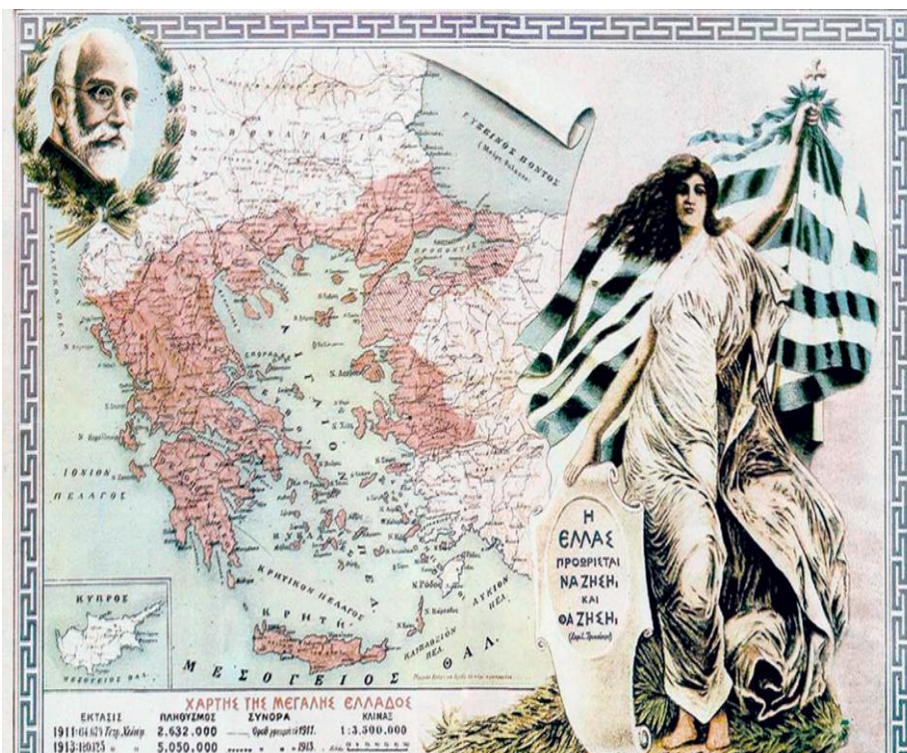
Ο Βενιζέλος υπογράφει τη Συνθήκη των Σεβρών, 1920

Η Συνθήκη των Σεβρών (28 Ιουλίου/10 Αυγούστου 1920) υπήρξε η μεγαλύτερη διπλωματική επιτυχία της Ελλάδας και δικαίωσε την τολμηρή πολιτική του Βενιζέλου. Επισφράγισε το αποτέλεσμα του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου και, ουσιαστικά, αποτέλεσε τη ληξιαρχική πράξη θανάτου της παλιάς Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Η Τουρκία περιορίζεται στην κεντρική και βόρεια Ανατολία. Στην Ελλάδα παραχωρούνται:

- το μεγαλύτερο μέρος της Ανατολικής Θράκης, ως τη γραμμή της Τσατάλτζας, στα πρόθυρα της Κωνσταντινούπολης· η Κωνσταντινούπολη και η περιοχή των Στενών στα Δαρδανέλια τίθενται υπό διεθνή έλεγχο·
- η Δυτική Θράκη, που αποσπάστηκε από τη Βουλγαρία, η οποία στο εξής δεν θα έχει διέξοδο στο Αιγαίο·
- προσωρινά η διοίκηση της περιοχής της Σμύρνης· μετά από πέντε χρόνια ο πληθυσμός της θα αποφάσιζε με δημοψήφισμα αν επιθυμούσε την οριστική προσάρτηση της περιοχής στην Ελλάδα·
- η Ίμβρος και η Τένεδος, ενώ επικυρώνεται οριστικά η κυριαρχία της Ελλάδας σε όλα τα νησιά του ανατολικού Αιγαίου, τα οποία κατείχε από το 1913.
- τα Δωδεκάνησα, εκτός από τη Ρόδο, που παραμένει υπό ιταλική κατοχή.

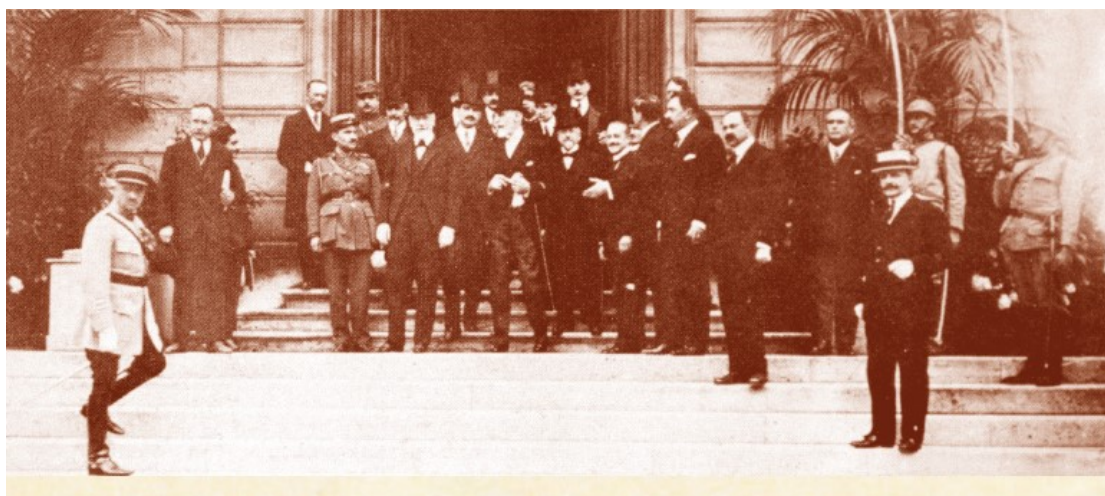
Για πρώτη φορά η Ελλάδα φθάνει τόσο κοντά στην ολοκλήρωση του εθνικού οράματος της Μεγάλης Ιδέας που φαίνεται να γίνεται απτή πραγματικότητα με τη δημιουργία της Ελλάδας «των δύο ηπειρών και των πέντε θαλασσών».

Ο χάρτης της «Μεγάλης Ελλάδος των δύο ηπειρών και των πέντε θαλασσών», μετά τη Συνθήκη των Σεβρών του 1920.

Το πρωτοσέλιδο της εφημερίδας «ΕΜΠΡΟΣ» είναι διθυραμβικό: «Ο κ. Βενιζέλος, δι' υπερτάτης προσπάθειας, τα υπερπήδησεν ως όλα τα άλλα, όπως συμπληρώσει ένα αθάνατον θρίαμβον, διά τον οποίο όλοι οι Έλληνες σήμερα, εν μέσω των εκδηλώσεων της εξάλλου ταύτης χαράς, στρέφουν προς αυτόν ευγνωμόνως την σκέψιν και αισθάνονται την καρδιά των παλλούσαν εκ της ιεροτέρας συγκινήσεως».

«Δυσανάλογη η επιρροή Βενιζέλου προς τους Ευρωπαίους ηγέτες σε σχέση με το μέγεθος της Ελλάδας» έγραψαν πολλοί ιστορικοί για τη Συνθήκη των Σεβρών. Είχε ακουστεί μάλιστα ότι "ένα παιδί κάνει ό,τι θέλει τέσσερις αμαθείς ανθρώπους κι ας εκπροσωπεί μια μικρή χώρα".

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος αμέσως μετά την υπογραφή της Συνθήκης των Σεβρών, 1920.

Την επομένη της Συνθήκης των Σεβρών η Ελλάδα ζούσε έναν εθνικό θρίαμβο. Είχε εκπληρώσει σχεδόν όλες τις διεκδικήσεις της και ολοκλήρωνε την εθνική της αποκατάσταση. Ο Τσόρτσιλ, αν και αντίθετος στην επέκταση της ελληνικής κυριαρχίας στη Μικρά Ασία, έγραψε: «Έμοιαζε στο Παρίσι ότι η πολιτική της Αγγλίας, της Γαλλίας και των ΗΠΑ θα ήταν να αναπτυχθεί ουσιαστικά η ισχύς και η έκταση της Ελλάδας». Και απέδιδε τις μεγάλες επιτυχίες προσωπικά στον Βενιζέλο, για τον οποίο σημειώνει με θαυμασμό: «Τα προσωπικά του προσόντα, το κύρος του και οι περίφημες υπηρεσίες, που είχε προσφέρει στους Συμμάχους, εξασφάλισαν σ' αυτόν μια θέση σχεδόν ισότιμη με τους ηγέτες των μεγαλύτερων κρατών· και, μαζί με αυτόν, η χώρα του υψώθηκε σε μεθυστικά ύψη από όπου ατένιζε εκθαμβωτικούς ορίζοντες». Θα πίστευε κανείς ότι η αποδοχή της Συνθήκης των Σεβρών θα ήταν πανεθνική, ωστόσο ένα μεγάλο μέρος του Έθνους ήταν αντίθετο στην πολιτική του Βενιζέλου. Το αντίδωρο της πατρίδας είναι δύο σφαίρες με τη σφραγίδα του διχασμού. Αν και η Συνθήκη των Σεβρών πιστώνεται ως μεγάλη επιτυχία στον Ε. Βενιζέλο, τα γεγονότα που ακολουθούν κάθε άλλο παρά ευχάριστα είναι για τον εθνάρχη. Δύο μέρες μετά την υπογραφή της Συνθήκης, στον σιδηροδρομικό σταθμό της Λυών, γίνεται αποτυχημένη απόπειρα δολοφονίας του από δύο Έλληνες βασιλόφρονες απότακτους αξιωματικούς. Οι σφαίρες των επίδοξων δολοφόνων τραυματίζουν τον Βενιζέλο στο δεξί χέρι και προκαλούν την αναζωπύρωση του εθνικού

διχασμού. Στην Αθήνα ξεκινούν διώξεις αντιβενιζελικών, που κορυφώνονται με τη δολοφονία του αντιβενιζελικού διανοούμενου, διπλωμάτη και πολιτικού Γιώνα Δραγούμη. Μετά από ολιγοήμερη ανάρρωση ο Βενιζέλος επιστρέφει στην Ελλάδα, όπου επικρατεί ενθουσιασμός. Η Βουλή τον ανακηρύσσει «άξιον τέκνον της πατρίδος» και επικυρώνει τη Συνθήκη των Σεβρών.

Παρά τις διεθνοπολιτικές επιτυχίες του Βενιζέλου, η εκλογική μοίρα της βενιζελικής κυβέρνησης στις πρώτες μεταπολεμικές εκλογές είναι προδιαγεγραμμένη: ακόμα και ο ίδιος ο Βενιζέλος δεν εκλέγεται βουλευτής και αναχωρεί αυτοεξόριστος στο Παρίσι.

ΣΥΝΟΨΗ

Η πιστή ανταπόκρισή του Βενιζέλου στις υπαγορεύσεις του εθνικού χρέους όχι μόνο δεν αντιστρατεύτηκε αλλά και, για πρώτη ίσως φορά σε ανάλογο βαθμό, εναρμονίστηκε με τις απτές πραγματικότητες της διεθνούς ζωής. Προσπίζοντας την εθνική ιδέα, άλλοτε με την πειθώ του λόγου και άλλοτε με την προσφυγή στα όπλα, όχι μόνο δεν θα προκαλέσει την ευρωπαϊκή κοινή γνώμη αλλά αντίθετα, θα καθιερωθεί στη συνείδηση υπολογίσιμης μερίδας της ως ηγέτης προικισμένος με σπάνιες αρετές, ικανός να συνδυάζει την αγωνιστική έξαρση με την αίσθηση του ρεαλισμού.

Ο πολιτικός βίος του Ελευθερίου Βενιζέλου συμπυκνώνει και φωτίζει την εξωτερική πολιτική του νεοελληνικού εθνικού κράτους. Ο Κρητικός ηγέτης, κατόρθωσε να αναδείξει την κομβική στρατηγική σημασία της Ελλάδας και να μετασχηματίσει τη χώρα σε σημαντική βαλκανική και μεσογειακή δύναμη. Επιχείρησε με κάθε τρόπο να απαλλάξει την Ελλάδα από το σύνδρομο της υποτέλειας και της διεθνούς απομόνωσης που την ταλάνιζαν από την ίδρυση του ελληνικού κράτους στις αρχές του 19^{ου} αιώνα. Η αρχή της ίσης φιλίας προς τις τρεις Μεγάλες Δυνάμεις της Ευρώπης, την Αγγλία, τη Γαλλία και την Ιταλία, τερμάτισε τη μονομερή εξάρτηση της Ελλάδας απέναντι στους ισχυρούς παίκτες του διεθνούς συστήματος, εγκαινιάζοντας έστω και για ένα μικρό χρονικό διάστημα την ισότιμη συμμετοχή της χώρας μας στο ευρύτερο σύστημα ισορροπίας της ισχύος, σε ένα γεωστρατηγικό περιβάλλον που κάλυπτε ένα χώρο από τη Μεσόγειο και τη Μαύρη Θάλασσα ως τον Ατλαντικό.

Για την Ελλάδα, η Συνθήκη των Σεβρών τής έδινε τη δυνατότητα να πραγματοποιήσει τη Μεγάλη Ιδέα της και θα συνεχίσει τον πόλεμο έως ότου η Συνθήκη της Λωζάνης να σηματοδοτήσει και γι' αυτήν, με τραγικό τρόπο, το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Γαρδίκια Κατσιαδάκη Ελένη (επιστ. επιμ.), Στα χρόνια του Βενιζέλου: Εσωτερική & εξωτερική πολιτική – Οικονομία – Εκπαίδευση – Πολιτισμός, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών & Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος» - ΥΠ.Ε.Π.Θ., Αθήνα 2010.
2. Παπαδάκης Εμμ. Νικόλαος (Παπαδής), Ελευθέριος Βενιζέλος: Ο άνθρωπος, ο ηγέτης. Βιογραφία, Εθνικό Ίδρυμα «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος» – Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2017.
3. Θάνος Βερέμης, Ο Ελευθέριος πίσω από τον Βενιζέλο, Η Καθημερινή 2014
4. Σβολόπουλος Κωνσταντίνος, Ελευθέριος Βενιζέλος. 12 μελετήματα, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1999.
5. <https://kedisa.gr/> Αλεξάνδρα Τράγκα Ο Ελευθέριος Βενιζέλος, το υπόδειγμα του ορθολογικού δρώντος και η Συνθήκη των Σεβρών
6. <https://powerpolitics.eu> Μαριάννα Χαλικιά: Ελευθέριος Βενιζέλος: «Μια χαρισματική φυσιογνωμία»
7. <https://slpress.gr/idees/otan-o-venizelos-paredide-mathimata-diplomatias-100-chronia-prin/>
8. <http://www.mixanitouxronou.gr/i-synthiki-ton-sevron-poy-edine-stin-ellada-tin-imvro-tin-tenedo-kai-tin-anatoliki-thraki-os-ta-oria-tis-konstantinoypolis/>
9. <https://www.tovima.gr/2008/11/24/opinions/to-politiko-orama-toy-eleytherioy-benizeloy/>
10. <http://foundation.parliament.gr/>